

מצות תוכחה

אלה הדברים אשר דבר משה אל־כל־ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין־פארן ובין־תפל ולבן וחצרת ודי זהב: (דברים א, א)

בספרי כתוב וז"ל וכי לא נתנבא משה אלא אלו בלבד, והלא הוא כתב כל התורה כולה שנאמר (דברים לא) ויכתב משה את התורה הזאת, מה תלמוד לומר אלה הדברים אשר דבר משה, מלמד שהיו דברי תוכחות שנאמר (דברים לב, טו) וישמן ישרון ויבעט.

וכתב רש"י לפי שהן דברי תוכחות, ומנה כאן כל המקומות שהכעיסו לפני המקום בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכיר ברמז מפני כבודן של ישראל.

תוכחה קודם שחטא

כתב הרמב"ם (ספר המצוות מצות עשה רה) שצונו להוכיח החוטא או מי שירצה לחטוא ולמנוע אותו ממנו במאמר ותוכחה. ואין ראוי לנו שיאמר אחד ממנו אני לא אחטא ואם יחטא זולתי מה לי, דינו עם אלהיו, זה הפך התורה. אבל אנחנו מצווים שלא נמרה, ולא נעזוב זולתנו מאומתנו שימרה, ואם השתדל להמרות חייבים אנו להוכיחו ולהשיבו ואעפ"י שלא יצא עליו עדות יחייב עליו דין, והוא אמרו יתעלה (קדושים יט) הוכח תוכיח את עמיתך.

ממה שכתב הרמב"ם או שירצה לחטא, הוכיח מו"ר הגר"א אפשטיין זצ"ל ששיטת הרמב"ם שיש חיוב להפרשיו מאיסורא אפילו קודם שחטא, מצד מצות תוכחה.

תוכחה על מצות עשה

בשו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ג, טו) הביא מה שכתב הרמב"ם (פ"ו מהלכות דעות) שהרואה את חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך כו', וכל מי שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפס בעון שלו, כיון דאפשר לו למחות בהן. ומדייק מלשון הרמב"ם שאין חיוב מצוה זו רק על העובר מצות ל"ת, אבל המבטל מצות עשה אינו בעל תוכחת.

אמנם דין דערבות יש אפילו על ביטול מ"ע כדמוכח בפרק ואלו נאמרין, מההיא דהפכו פניהם כלפי הר גריזים ופתחו בברכה כו', דקתני בברייתא וכן בסיני וכן בערבות מואב, שנאמר אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה כו', ופרש"י וכן בסיני כשנאמרו כל המצוות למשה ונתנו כולם בארור וברוך בכלל ופרט, וכן בערבות מואב כו'. ע"כ ובערבות מואב קבלו עליהם להיות ערבים זה לזה. ומשמע דגם מ"ש ישנן בכלל ערבות וארור בתרא הוי אשר לא יקים את דברי הברית הזאת לעשותם ופרש"י אשר לא יקים כאן כלל את כל התורה כולה וקיבלוה עליהם באלה ובשבועה. ועיקר לישנא דקרא דקאמר לעשות אותם משמע דקאי אמ"ע. וא"כ במידי דלא שייכא מצות תוכחת אכתי צריכא למחות להנצל מדין ערבות.

אבל עיין בספר שדי חמד (כללים מערכת ה"א עמ' תקעז) שהרב צרור החיים חולק עליו, משום דגם מי שלא קיים מצות עשה מקרי חוטא, שעבר על מימרא דרחמנא.

ואולי תלוי במחלוקת הראשונים האם נענשים על ביטול מצות עשה. דעל ההיא דאמרין (מנחות מא, א) דלא נענשין על ביטול עשה רק בעידן ריתחא, כתבו בתוס' דווקא כגון ציצית שאינו מחויב ללבוש בגד של ד"כ כדי להתחייב בציצית, אבל בשאר מצות פשוט וברור שנענשין על אי קיומן. אבל שיטת הריטב"א ורמב"ן שעל כל מצות עשה אין עונש אלא בעידן ריתחא. ואכמ"ל.

לא תשא עליו חטא

עוד כתב הרמב"ם (ספר המצוות מצות ל"ת שג) שהזהירנו שלא לבייש קצתנו לקצתנו, וזה העון אשר יקראו אותו (אבות ג, יא ב"מ נח, ב) מלבין פני חברו ברבים. והאזהרה שבאה בזה הוא אמרו הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא.

ובספרא, מנין אם הוכחתו ארבעה וחמשה פעמים יחזור ויוכיח תלמוד לומר הוכח תוכיח, יכול אפילו את מוכיחו ופניו משתנות תלמוד לומר לא תשא עליו חטא.

וכן מבואר בספר החינוך (מצוה רלט) שהביא דברי התו"כ וכתב שזה מלמד שבתחילת התוכחה שראוי לאדם להוכיח בסתר ובלשון רכה ודברי נחת, כדי שלא יתבייש. אבל אם לא חזר בו בכך, מכילמין אותו החוטא ברבים ומפרסמין חטאו ומחפין אותו עד שיחזור למוטב.

מבואר בדבריהם שלא תשא עליו חטא מגדיר חיוב תוכחה שיהיה באופן שאינו מביישו.

אבל רבינו יונה (שערי תשובה שער ג, עב) מבואר שכוונת לא תשא עליו חטא הוא שאם לא הוכיח הוא נושא חטא חבירו. וז"ל הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, הוזהרנו בזה שלא נושא חטא בחטא חבירו בהמנענו מהוכיח אותם. ואם איש אחד יחטא, בהגלות נגלות חטאו, כל העדה יענשו עליו אם לא יוכיחוהו בשבט מוסרם. וכן כתוב (יהושע כב, כ) הלוא עכנ בן זרח מעל מעל בחרם ועל כל עדת ישראל היה קצף, ונאמר (דברים כט, כח) והנגלות לנו ולבנינו עד עולם. ואפילו אומות העולם אמרו (יונה א, ז) ונדעה בשלמי הרעה הזאת, אף כי ישראל שהם ערכים זה בזה.

בפשטות משמע שהחטא שהוא נושא חטא חבירו, על דרך כל שבידו למחות הוא נתפס באותו עון. וכן משמע בסוף דבריו שהוסיף כי בישראל ערבים זה לזה, וזה ברור שמצד ערבות הוא ערב על חטא חבירו. וכן הבין בקובץ שעורים (ביצה אות סז) וז"ל רבינו יונה בשע"ת פירש קרא דולא תשא עליו חטא, שהמונע עצמו מתוכחה נושא עון חבירו, ומקורו בתרגום אונקלוס, כמ"ש שם הרמב"ן. אלא דהקשה דלפי"ז ל"ל קרא וכשלו איש באחיו בעון אחיו, ת"ל מקרא לא תשא עליו חטא, דע"כ קרא דאיש בעון אחיו מיירי, היכא דבידו להפרישו, דאי לאו הכי, אנוס הוא ואנוס רחמנא פטריה. את זה היה אפשר ליישב שצריך קרא לענין אע"פ שיצא מוציא, שהוא מטעם ערבות. אלא שיש להקשות הפוך, למה לי לא תשא עליו עון, הרי בלא"ה נענש מטעם ערבות.

עוד העיר דלפי"ז אין לחלק בין מצות תוכחה לדין ערבות, דהיכא דחייב להוכיח ולא הוכיח, הוא נתפס בעון חבירו, וזה לא שייך אלא היכא שבידו להפרישו. (עי' לק')

עוד הביא רבינו יונה שם (אות קצה) מה שאמרו רבותינו (שבת נד, ב) כי מי שיש בידו למחות באנשי ביתו ואינו מוחה, נתפש על אנשי ביתו, יש בידו למחות באנשי עירו ואינו מוחה, נתפש על אנשי עירו, יש בידו למחות בכל העולם ואינו מוחה, נתפש על כל העולם, שנאמר (ויקרא כז, לז) "וכשלו איש באחיו", ודרשו בו זכרונם לברכה (סנהדרין כז, ב) איש בעון אחיו, ואמרו (שם) כל ישראל ערבים זה לזה.

איסור לא רק טעם המצוה

עוד מבואר ברבינו יונה שאינו רק טעם למצות תוכחה, ר"ל שחייב להוכיח, דאם אינו מוכיח ישא עליו חטא, או דין נוסף שאם לא מוחה הוא נתפס בעון חבירו, שהרי כתב הוזהרנו בזה וכו', א"כ מבואר שיש כאן איסור. ועוד שרבינו יונה כתב לעיל (אות נט) וז"ל מי שאינו מחזיק במחלוקת על המתציבים על דרך לא טוב ומושכי העון, הרי הוא נענש מפשעיהם לכל חטאתם, ועובר בלאו, שנאמר (ויקרא יט, יז) ולא תשא עליו חטא, הרי להדיא שיש כאן לאו.

אבל בספר חסידים (סימן ה) משמע שאין כאן אזהרה, וז"ל והמחזיק עצמו מלהוכיח חייב בעונש חבירו שנאמר (ויקרא יט, יז) לא תשא עליו חטא. וכן משמע ברמב"ן עה"ת (ויקרא יט) וז"ל ולא תשא עליו חטא, שיהיה עליך אשם כאשר יחטא ולא הוכחת אותו. ולזה יטה לשון אונקלוס שאמר, ולא תקבל על דיליה חובא, שלא תקבל אתה עונש בחטא שלו.

דרך התוכחה

וכדאי לציין כאן דברי השל"ה הק' (פרשת קדושים תורה אור) וז"ל ולא תשא עליו חטא, רצוני לומר, תאמר לו איש טוב אתה ולמה תעשה כה. על דרך (משלי ט, ח) אל תוכח לץ פן ישנאך, רק הוכיחו שהוא חכם ואז יאהבך וישמע לדבריך, כסיום הפסוק הוכח לחכם ויאהבך.

הקשר בין תוכחה לערבות

יש להסתפק האם יש קשר בין חיוב תוכחה לחיוב ערבות, שכל ישראל ערבים זה לזה.

לכאורה נחלקו בזה הראשונים. דהנה ז"ל היראים (סימן רכג דפוס ישן – לז) וצריך המוכיח להוכיח במקום שלא יתבייש חבירו, דכתיב בערכין יכול אתה מוכיחו אע"י שפניו משתנות ת"ל לא תשא עליו חטא, פי' תוכיח את עמיתך באותו ענין שלא תחטא בו שלא ישתנו פניו. אבל אם אי אפשר להפרישו מעבירה אא"כ יביישהו ויוכיחו ולא יקום לבושתו שאין חכמה ותבונה נגד ה' כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב.

וכל מי שרואה בחברו דבר שאינו הגון ואינו מוכיחו הקדוש ברוך הוא תובע מידו, דכתיב ביחזקאל (יחזקאל ג, יח) באמרי לרשע מות תמות ולא הזהרתו ולא דברת להזהיר רשע מדרכו הרשעה לחיתו הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש. ומצינו שנענשו על זה צדיק כדאמר' בשבת (נה, א) וממקודשי תחלו אלו בני אדם שקיימו את התורה מאל"ף ועד תי"ו ומתוך שלא מיחו ברשעים נענשו כדאיתא התם.

ואם ברור לך למוכיח שלא יקבלו ממנו והם העוברים שוגגים טוב לו לשתוק, כדאמרין בביצה (ל, א) הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. כדאמר' התם תוספת יום הכפורים מן התורה והיכי אכלו ושתו עד חשיכה אלא הנח להם לישראל שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. וה"מ בשוגגין, אבל מזידין אע"פ שאתה מרבה עונשו שחטא בהתראה אין בכך כלום, ועל זה נאמר הלעיטהו לרשע וימות (ב"ק סט, א).

וכאשר פירשתי למעלה שחייב להוכיחו אפי' אינו מקבלו. ועל זה נאמר ביחזקאל הוא בעונו ימות ודמו מידך אבקש ועון הוא זדון כדאמרינן ביומא (לו, ב) עונות אלו הזדונות.

והא דאמרינן בשבת (נה, א) אם שרים חטאו זקנים במה חטאו אמר רב"ה מפני שלא מיחו בשרים אמרה מדת הדין לפני רב"ה והלא גלוי לפניך שאם היו מוכיחים לא היו מקבלים אמר להם הקדוש ברוך הוא אם לפני גלוי לפנייהם מי גלוי. משמע שאם היה גלוי להם היו פטורין אע"פ שהעוברים מזידין היו, התם מעונש היו פטורין כדאמרינן בכל הנשבעין וכשלו איש באחיו בעון אחיו ומוקמינן ליה ביש בידו למחות, אבל מעשה דהוכח תוכיח לא מיפטרי.

הסמ"ג (עשין יא) מביא דברי היראים וחולק עליו, וז"ל ואני אומר שאין זו כי אם עצה טובה, כי אף במזדין צריך לשתוק כדאמרינן (יבמות סה, ב) שחובה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע, שנאמר (משלי ט, ז) אל תוכח לץ פן ישנאך.

גדר מצות תוכחה

וראיתי שרוצים לתלות המחלוקת בחקירה בגדר מצות תוכחה, דיש לחקור האם היא בגדר מצוה בין אדם לחברו, היינו שמחוייב לדאוג שחברו לא יחטא. או שזה בגדר בין אדם למקום, שאם אינו מוחה בעד החוטא יש חילול השם.

והנה ברמב"ם מבואר שהוא בין אדם לחברו, וז"ל בספר המצוות (מ"ע רה) ואין ראוי לנו שיאמר אחד ממנו אני לא אחטא ואם יחטא זולתי מה לי, דינו עם אלהיו. זה הפך התורה. אבל אנחנו מצווים שלא נמרה ולא נעזוב זולתנו מאומתנו שימרה ואם השתדל להמרות חייבים אנו להוכיחו ולהשיבו.

וכן מבואר ביד החזקה (דעות ו, ז) וז"ל הרואה חברו שחטא או שהלך בדרך לא טובה **מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים**, שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך. המוכיח את חברו בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו **שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא**.

ויתכן שזה יסביר באמת למה יש חיוב גם קודם שעשה העבירה, שהכל הוא בין אדם לחברו, אז כמו שאם כבר חטא עליו להוכיחו כדי שיחזור הו, ה"ה לפי שחטא עליו להשתדל שלא יחטא.

והנה אם כל הגדר הוא בין אדם לחברו, א"כ באופן שברור שלא ישמע לו פשוט דליכא מצוה, שהרי כל המצוה הוא שישפיע עליו לחזור בו. א"כ יצא שהסמ"ג יסבור כמו הרמב"ם דהוי בין אדם לחברו ולכן אם לא ישמע אין ענין להוכיחו כלל.

א"כ היראים שסובר שחייב למחות גם באופן שלא ישמע ע"כ שהוא בין אדם למקום מצד חילול השם. וכן נראה להוכיח קצת מלשון היראים שהוא גדר בין אדם למקום. היינו ממש"כ שהטעם שהיכא שאינו מקבל תוכחה יכול גם לביישו משום אין חכמה ואין תבונה וכו'. וז"ל אבל אם אי אפשר להפרישו מעבירה אלא אם כן יביישו ויוכיחו ולא יקום לבושתו **שאיין חכמה ותבונה נגד ה' כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב**.

גם מלשונו בהמשך שהקב"ה תובע מידו נראה שזה קשור לבין אדם למקום. וז"ל וכל מי שרואה בחברו דבר שאינו הגון ואינו מוכיחו הקדוש ברוך הוא תובע מידו וכו'.

היכא שהחוטא עשה תשובה האם נפטר מי שלא הוכיח

השדי חמד (שם) מביא שהחקרי לב מסופק היכא שלא הוכיח לחבירו, ועבר על עבירה, אבל עשה תשובה, האם התשובה מועיל גם לפטור מי שלא הוכיחו. מי אמרינן כיון שהעבירה נמחקת אז גם מי שלא הוכיח נפטר, או"ד מי שחטא יש לו כפרה אבל מי שלא הוכיח במה יתכפר. וכתב שנחלקו בזה מהרי"ט (בדרשותיו לפרשת האזינו) ובעל יערות דבש. דעת מהרי"ט שנמחל גם למי שלא הוכיח, אבל בעל היערות דבש ס"ל שאינו נמחל. והחקרי לב עצמו תולה אם התשובה מאהבה שזדונות נעשו זכויות, אז נפטר גם מי שאינו מוכיח, אבל בתשובה מיראה שזדונות נעשו שגגות אין לו כפרה.

ואולי תלוי בגדר חיוב המצוה, שאם גדרו בין אדם לחברו, אז יתכן שאם עשה תשובה כבר אין לו חטא במה שלא מנע ממנו החטא, דסכ"ס עשה תשובה. אבל אם גדרו בין אדם למקום מחמת חילול השם, א"כ אע"פ שעשה תשובה, מידי חילול השם לא יצא.

מומר

הביאה"ל (ס' תר"ח) מביא דברי התנא דבי אליהו (פרק י"ח) וז"ל הוכח תוכיח את עמיתך, ועמיתך שהוא אוהבך ושהוא עמך בתורה ומצות אתה חייב להוכיח אותו, אבל לרשע שהוא שונאך, אין אתה חייב להוכיח אותו. ולענין אוכל נבילות לתיאבון או מחלל שבת שלא בפרהסיא יש לעיין בדבר.

אבל בשו"ת ציץ אליעזר (יג, סג) העיר עליו מההיא דשבת (נה, א) שהיו רשעים גמורים עובדי ע"ז וכל זאת היתה התביעה מדוע שלא מיחו. ותי' הצי"א שמקרה של רבים חמירי יותר משל יחיד, וחייבים למחות אפילו בכאלה כי יש

בזה משום מכשול לרבים ותקלה לציבור. עוד תי' על פי מש"כ מהר"י עייאש ז"ל בהגהותיו על ס' ארעא דרבנן (ערך מוטב שיהיו שוגגין אות מ"ו) לבאר דמה שהיו בידם ג' עבירות י"ל חדא מתרתי, או שמיחו בהם ולא קיבלו, ומה שנענשו הוא על שאר דברים שאינם מפורשים, או י"ל דלא ידעו בהם באותן העבירות החמורות שהיו עושין בצינעא, דלא פקירי כולי האי לעשותן בפרהסיא. וי"ל שהביאה"ל יסבור כת' השני.

בספר קוב"ש (ביצה אות סו) מביא דברי התנא דבי אליהו דעל אותן שיצאו מכלל עמיתך ליכא מצות תוכחה, וא"כ דינן כעכו"ם, שאין חייבין להפרישו מאיסורא אלא רק שלא להכשילו. [ויש לדון על מש"כ שאסור להכשילו, שהרי כתבו הראשונים שהטעם למה במזיד מוכיחים אע"ג שיגבר העונש משום העליטהו לרשע וימות, הרי שאפשר להכשילו גם, ויש לחלק.].

ועי"ש שדן אם אכתי איתנהו בכלל ערבות ומי שיש בידו למחות בהן נתפס בעוונם משום דין ערבות אף דליכא מצות תוכחה.

וכ' דתינח לשיטת היראים, דמצות תוכחה וערבות הן שני דינין חלוקין, והיכא שברור שלא ישמעו דבכה"ג ליכא משום ערבות, ואכתי איכא מצות תוכחה, א"כ י"ל דמייר בכה"ג שברור שלא ישמע, ולכן מטעם ערבות ליכא, אבל מטעם תוכחה היה צד חייב, לזה בא התדב"א לומר שפטור. אבל היכא שיש ספק שישמע יש חיוב להוכיחו מטעם ערבות.

אבל להסוברין דפטור גם ממצות תוכחה אם ברור שלא ישמע, ע"כ צ"ל שהתד"א מיירי באופן שאפשר שישמע, ומ"מ במי שאינו בכלל עמיתך פטור מלהוכיחו. וקשה, דאכתי יתחייב להפרישו מטעם ערבות, אלא מוכח דבאותן שאינן בכלל עמיתך ליכא בהו גם דין ערבות. וא"כ מי שיצא במצוה אינו יכול להוציאן כדין מי שיצא מוציא, כיון דליכא עלייהו ערבות. ודין זה יש להעיר גם בגרים, לדעת הסוברין, דלא נתערבו על הגרים.

נשים

בשו"ת כתב סופר (או"ח נז) יצא לחדש שאין חיוב תוכחה לנשים, והטעם משום דליכא ערבות בנשים, כמ"ש הרא"ש דנשים ליתנייהו בערבות. ולכן אם אינן חייבות בברכה מ"ז מה"ת אינן יכולות להוציא בעליהן.

והביא לדברי הש"מ בשם ריטב"א, שאם במזיד עוברים צריך למחות על ידם, ואם לאו נתפסים עלייהו דכל ישראל ערבים זה בזה. וכתב דמשמע דחיוב התוכחה ועונש למאן דלא מוכיח משום ערבות הוא, ונשים שאינם בערבות לא מענשי עלייהו.

ורצה ליישב בזה למה נקט הרמב"ם והמחבר הא דאמרין מוטב שיהיו שוגגים דווקא לגבי נשים, וה"ט דאצל אנשים שיש חיוב תוכחה אין פטור של מוטב, ורק בנשים שאין חיוב גמור להוכיחם, אז אמרינן מוטב.

אלא שהק' על על עצמו מהא דאמר הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגים, משמע בין אנשים בין נשים. ולכן כתב לפרש שהיה סברא לומר שרק באנשים א"צ להוכיחם דמוטב שיהיה שוגגים וכו', דאם יהיו מזידים וכל אנשים ישראלים ערבים זה בזה יכשלו איש בעון אחיו, לכן הורשה לו שלא יוכיחו כשרואה שלא יקבל ממנו, דמוטב לו למוכיח שיהיה זה שוגג ואל יהיה מזיד ויקבל הוא עונש על ידו משום ערבות, אבל בנשים דליתנייהו בערבות, א"כ לית ליה פסידא אם תהיינה מזידות, א"כ ה"א דצריך להוכיחן אולי ישמעו, וגם אם לא ישמעו הקולר תלוי בצוארן, ע"ד הלעיטהו לרשע וכו'. אבל מפורש ממעשה דהיה בנשים דגם לגבי נשים אמרי' מוטב שתהיינה שוגגות ולא מזידות. ולכן דייק הרמב"ם והמחבר לענין יוה"כ וכתבו דין זה בנשים לרבותא דאפי' בנשים אמרינן מוטב שיהיו שוגגים.

ויש לדון על ראייתו מהריטב"א, שלכאורה אינו מוכרח כלל שחיוב תוכחה נובע מחיוב ערבות, אלא שאם לא הוכיח נענש משום ערבות.

אנשים ערבים לנשים

ובעיקר דבריו שנוקט שאין ערבות לנשים ומשו"ה אין גם חיוב תוכחה, אינו פשוט כלל. דהנה בעיקר דברי הרא"ש נחלקו גדולי האחרונים בכוונת דבריו.

בספר דגול מרבבה (רעא, ב) מסופק אולי זה שאמר הרא"ש שאשה אינה בכלל ערבות היינו שהיא אינה עריבה בעד אחרים, אבל האנשים שקיבלו ערבות בהר גריזים והר עיבל נתערבו גם בעד הנשים. ולפי"ז שפיר מוציא האיש את האשה אף שכבר יצא. או דלמא כשם שהנשים לא נכנסו בכלל ערבות כך לא קיבלו האנשים ערבות בשביל נשים, ואינו יכול להוציא אשה ידי חובתה אם כבר יצא.

ועי' בהגהת הגרע"א (או"ח רעא, ובשו"ת מהדו"ק ז) שהביא דברי הדג"מ, וחולק עליו אלא דכוונת הרא"ש דרק בברכת המזון לא היו נשים בדין ערבות, והטעם דיסוד הערבות הוא שמי שמחוייב במצוה, מחוייב לדאוג שאחרים יקיימו, אבל במצוה שאינה מחוייב בה, גם אינו אחראי על זולתו. ומעתה זה כוונת הרא"ש, דאם נשים מחוייבות בברכת המזון רק מדרבנן אז אין להן דין ערבות במצוה זו, כיון דאין להן חיוב עצמי, אבל במצוה שנשים חייבות בה

בוודאי יש להג"כ ערבות. וממילא בקידוש היום שמחוייבות מן התורה הו נמי בכלל ערבות, ואיש יכול להוציא את אשה בקידוש אע"פ שלא התפללה.

לפי"ז תמהים דברי הכת"ס, דבין לפי הצל"ח ובין לפי הגרע"א אין סיבה לפטור איש מלהוכיח לאשה. שלפי הגרע"א במצוה שהיא מחוייבת שפיר יש ערבות, וממילא גם תוכחה. ולפי הצל"ח אע"ג שאין להן ערבות עלינו, אבל יתכן שלנו יש ערבות עליהן.

איך שמעון בן שטח הוציא את אשת ינאי

הגרע"א הביא ראיה לדבריו ממעשה דינאי המלך, ששמעון בן שטח הוציא אותם בברכהמ"ז אע"פ שלא אכל כזית פת, וא"ר יוחנן שמעון בן שטח דעבד לגרמיה הוא דעבד, דהכי אמר ר' חייא בר אבא אר"י לעולם אינו מוציא את הרבים ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן.

משמע דאם היה אוכל שמעון בן שטח כזית שפיר עבד. ולכאורה, אם נשים חייבות בברכת המזון דאורייתא, איך היה יכול הוא להוציא לאשת ינאי, הרי היא מחוייבת מדאורייתא והוא רק מדרבנן וליכא ערבות. אלא ע"כ דבמה שהן מחוייבות ישנן בכלל ערבות.

והוסיף הרעק"א, דמהכא לכה"פ אפשר לפשוט שאנשים ערבים על נשים, וא"כ עדיין צ"ע על הדגו"מ למה לא פשט ספיקו. דממ"נ או נאמר שיש ערבות בנשים במצוות שהן מחוייבות בהן, או עכ"פ שיש שאנשים ערבים לאשה.

שו"מ שהצל"ח עצמו בחידושיו לברכות (כ, ב) התיחס לקושית הגרע"א, וז"ל, ואולי כיון שעכ"פ אכלו ינאי וחבריו כדי שביעה, ונתחייבו מן התורה, ושמעון בן שטח הוא ערב, דכל ישראל ערבים זה בזה, שוב נקרא שמעון בן שטח ג"כ מחוייב מן התורה ומוציא את הנשים אף שאינו ערב בעדם, דאורייתא ומפיק דאורייתא.

האם תוכחה תלוי בערבות

כדברי הכת"ס נוקט גם בשו"ת מהרש"ם (ו, מח) ואדרבה מוכיח מכאן דאנשים בשביל נשים בכלל ערבות, ודלא כהדג"מ (או"ח סי' רעא) שנסתפק בזה. וז"ל ונראה דהנה ענין התוכחה הוא משום דכל ישראל ערבים זל"ז, ומזה נראה דאנשים בשביל נשים בכלל ערבות, ודלא כהדג"מ (או"ח רעא) שנסתפק בזה. וכן כהנים בכלל ערבות, דלא כהצל"ח (ברכות כ, ב).

ויש להעיר על כל האחרנים האלה ממה שכתב היראים שיש מצב שאע"פ שאינו נתפס באותו עון, כגון היכא שאין בידו למחות, עדיין יש חיוב תוכחה, הרי לן שאין חיוב תוכחה תלוי בדין ערבות. ואפילו הסמ"ג שחולק אינו אלא דס"ל שאין מצוה לומר דבר שלא ישמעו, אבל אין הוכחה שס"ל שמצות תוכחה תלוי בערבות.

מסייע לידי עוברי עבירה

והנה בריש מסכת שבת איתא שאם לקח העני מידו של בעה"ב בפנים והוציאו, מצד הבעה"ב הוי פטור ומותר. וכ' בתוס' שאפילו באופן דליכא משום לפני עור לא תתן מכשול כגון באופן שיכול ליטלו בעצמו, דהא דמושיט כוס יין לנזיר קאי בתרי עברי דנהרא, מ"מ איסור דרבנן מיהא איכא שחייב להפרישו מאיסור. ומוסיף הרא"ש דאפילו קטן אוכל נבילות ב"ד מצווין להפרישו, כ"ש גדול שלא יסייע לו.

והק' בקו"ש (ביצה אות סז) דזה דלא כהילכתא, דקיי"ל אין ב"ד מצווין להפרישו. ות' דאולי דעת הרא"ש לפסוק דמצווין להפרישו, וס"ל דהוא רק מדרבנן. עוד ת' דס"ל כדעת תוס', דהא דאין מצווין להפרישו הוא בקטן שלא הגיע לחינוך, אבל בהגיע לחינוך צריך להפרישו, וזהו מדרבנן, ועיין בב"י או"ח סי' שמ"ג אבל למ"ד צריך להפרישו, אפילו בלא הגיע לחינוך, הוא מדאורייתא.

ועי' בשער הציון (שמז, ח) על הא דכתבו שאסור מדרבנן, לאו דוקא הוא, לפי מה דאיתא בברכות (יט, ב) הרואה לחברו שהוא לבוש כלאים, דצריך לפשוט אפילו בשוק, ומשמע שם בגמרא דלאו תקנתא דרבנן בעלמא הוא, [וכ"כ בשו"ת פרי יצחק (א, ג) שחייב מה"ת להפרישו מאיסור או מטעם תוכחה, או מטעם ערבות. וז"ל דבוודאי החיוב להודיעו ולהפרישו הוא מן התורה, והוא משום מצות תוכחה המפורש בתורה הוכיח תוכיח, ודרשו חז"ל (סנהדרין כז, ב) וכשלו איש באחיו כו' מלמד שכולם ערבים זל"ז כו'. וכן מבואר ברש"י (ערכין טז, ב) שמותר להכותו כדי להפרישו מאיסור מדין תוכחה. וע"ע בהגר"א (חו"מ תכא, כ) שמסביר הא דאיתא התם שאדם הרואה אחד מישראל מכה חברו, ואינו יכול להצילו אם לא שיכה המכה, יכול להכותו, כדי לאפשרו מאיסורא, על פי דברי הרש"י. וא"כ הוא הדין בעניננו, הלא מחוייב למחות בידו מן התורה כדי להפרישו מאיסור, ואיך סלקא דעתך שכשמזמין לו בעל הבית את החפץ להעני שיקח מידו ועל ידי זה הוא מחלל שבת במלאכה דאורייתא, לא יהא על הבעל הבית רק איסור דרבנן.

ות' דהיכא אמרינן לענין כלאים דמחוייב למונעו, היכא שיש בידו למנעו על ידי פשיטה וכהאי גוונא, אבל באין בידו למונעו לית בזה חיוב מן התורה, והכא מיירי דאינו יכול למנעו מליטול, וקא משמע לן הרא"ש דאפילו הכי איסור דרבנן יש היכא שהוא לוקח מידו, שהוא בכלל מסייע ידי עוברי עברה.

מסייע במומר

ממשיך המשנ"ב וז"ל ולמומר לעבודת כוכבים אסור להושיט ג"כ דבר איסור כמו לשאר ישראל. ויש להסתפק אם כוונתו רק בתרי עברי דנהרא משום לפני עור, או שגם מטעם מסייע אסור.

והנה התוס' (ע"ז ו, ב) כתבו וז"ל ולפי"ז אסור להושיט למומרים לעבודת כוכבים דבר איסור אע"פ שהוא שלהם, כי הדבר ידוע שיאכלוהו, והוא נאסר להם דכישאל גמור חשבינן ליה. ומיירי בדקאי במקום שלא יוכל ליקח אם לא יושיט לו זה, וכדמסיק דקאי בתרי עברי נהרא. מבואר בדבריהם שאין איסור מסייע במומר. כדברי התוס' כתב גם הרא"ש שם.

ועי' בטורי אבן (חגיגה יג, א) שתמה על הרא"ש, דבפ"ק דשבת כתב הרא"ש דמ"מ איסור דרבנן איכא, דאפילו קטן אוכל נבילות ב"ד מצווין להפרישו כ"ש גדול שלא יסייע לו כו'. הרי ס"ל אפי' בדלא קאי בתרי עברי דנהרא אפ"ה אסור מדרבנן וזה סותר למש"כ בפ"ק דע"ז גבי מומרין.

וכבר תירץ קושייתו בש"ך, דהנה כתב הרמ"א (יו"ד קנא, א) ד"א הא דאסור למכור להם דברים השייכים לעבודתם, היינו דוקא אם אין להם אחרים כיוצא בו או שלא יוכלו לקנות במקום אחר, אבל אם יכולים לקנות במקום אחר, מותר למכור להם כל דבר. ויש מחמירין. ונהגו להקל כסברא הראשונה, וכל בעל נפש יחמיר לעצמו.

וכבר חלק עליו הש"ך (ס"ק ו) וז"ל לפעד"נ דלא פליגי דכ"ע מודים להמרדכי ותוס' בפ"ק דע"ז דבעובד כוכבים או מומר שרי. והגמ"ר ותוס' והרא"ש בפ"ק דשבת והר"ן פ"ק דעבודת כוכבים מיירי בישראל שהוא חייב להפרישו מאיסור, וכדכתב הרא"ש שם דלא גרע מישראל קטן אוכל נבילות שב"ד מצווים להפרישו כ"ש ישראל גדול, משא"כ בעובד כוכבים וישראל מומר שאינו חייב להפרישו. תדע ... לפי דעת הרב יהיו דברי הרא"ש סותרים זה את זה. וכן רבינו ירוחם נתיב י"ז ריש ח"ו כתב כדברי התוס' רפ"ק דעבודת כוכבים ובנתיב י"ב ח"ג כתב כדברי התוס' רפ"ק דשבת אלא ודאי כדפי'.

בשער הציון מתיחס להש"ך א"כ משמע שזה שכתב שאסור להושיט למומר אין כוונתו אלא באופן שינו משום לפני עור.

אבל בעיקר הדין צ"ע למה אין איסור לסייע למומר. ולמה אין חיוב להפרישו מאיסורא. והיה אפשר לומר שמדובר באופן שא"א היה להפרישו, ולכן אין כאן אלא איסור דרבנן, (כמ"ש המשנ"ב בדעת הרא"ש), וי"ל שהאיסור דרבנן מבוסס על חיוב תוכחה, ולפי התנוד"א אין חיוב תוכחה במומר. אבל מסתימת לשון הש"ך משמע שבכל גווני אין איסור לסייעו, וצ"ע למה אין חיוב להפרישו מטעם ערבות. ואולי מכאן יהיה סיוע לדברי הקו"ש שלפי הסמ"ג אין חיוב ערבות במומר.

הוצאת ממון

בשו"ת מהר"י ווייל (סימן קנז) נשאל האם חייב אדם להוציא ממון על מצות תוכחה, והשיב דאינו חייב, והביא ראיה מסוגיא דסנהדרין הנ"ל דילפינן מלא תעמוד על דם רעך דחייב להציל חברו, ומקשה תלמודא מהכא נפקא מהתם נפקא אבידת גופו מניין תלמוד לומר והשבותו לו, ומשני אי מהתם ה"א ה"מ בנפשיה אבל למיטרח ואגורי לא קמ"ל, אלמא אי ליכא קרא יתירה לא הוה אמרינן שמחוייב להוציא ממון אפילו להציל נפש חברו, וכ"ש הכא גבי עשה דתוכיח דאין חייב להוציא ממון. וצ"ע מאי שנא מכל עשה שחייב להוציא עד חומש מנכסיו כדי לקיים מצוה.

הוצאת ממון כדי שלא לעבור על ל"ת

דברי מהרי"ו נפסק להלכה ברמ"א (יו"ד קנז, ה), וכתב שם הגר"א שמשמע שם מדבריו דאכל מצות ל"ת אינו מחוייב להוציא ממון, דהוכיח מדכתבה בתורה בכל מאדך בע"ז, והוא שלא כדברי הר"ן. כוונת הגר"א למה שכתב מהר"י ווייל וז"ל ועוד מדאיצטריך קרא לכתוב בכל מאדך שחייב אדם למסור כל ממון בשביל קידוש השם, ואם היה חייב להוציא ממון להציל חברו מן העבירה, אם כן כ"ש עצמו ואם כן מאי איצטריך בכל מאדך.

אבל העיר מו"ר הגר"א אפשטיין זצ"ל שהרמ"א לא הבין כך, שמיד לפני שהביא דברי מהרי"ו הביא לדברי הר"ן שחייב להוציא כל ממון כדי שלא יעבור על מצות ל"ת, וצ"ע.

לא תעמוד על דם רעך

המנחת חינוך (מצוה רלט) מחדש שמי שאינו מוכיח לחבירו עובר ג"כ אלאו דלא תעמוד על דם רעך, דלא גרע מטובע בנהר דעובר על לא תעמוד על דם רעך וגם על 'והשבותו' לרבות אבדת גופו, על אחת כמה וכמה דאם יכול להציל מן העבירה דהוא אבדת נפשו ר"ל, בודאי חייב להחזירו למוטב ולהצילו.

ועי' בביאור הגרי"פ על ספר המצוות לרס"ג (עשה כח) שגם מהרשד"ם (יו"ד סי' רד) ס"ל כהמנ"ח. הגרי"פ עצמו חולק עליו, והטעם משום שרצה להוכיח שאינו עובר אלא תעמוד על דם רעך היכא שהוא מאבד עצמו לדעת, וממילא במצות תוכחה לא שייכא אזהרת לאו דלא תעמוד על דם רעך, שהרי לעולם בעובר עברה אבדה מדעת היא, ואין לנו

בה אלא עשה דהוכח תוכיח בלבד, דבשוגג גמור לא שייכא תוכחה כלל, דאין צריך אלא להזכירו שגגתו והוא פורש מעצמו, ולא בעי תוכחה אלא העובר במזיד, ואם כן אבדה מדעת היא ואינה בכלל לאו דלא תעמוד על דם רעך.

מאבד עצמו לדעת

בעיקר דבריו שלא עוברין אלא תעמוד על דם רעך' במאבד עצמו לדעת, כן נקט במנ"ח (קומץ למנחה מצוה רל"ז) והוכיח כן מגמ' סנהדרין (עג, א) דילפינן התם לרואה את חברו טובע בנהר או חיה גוררתו כו', שחייב להצילו מקרא דלא תעמוד על דם רעך, ופרכינן והא מהכא נפקא, מהתם נפקא אבידת גופו מנין ת"ל והשבותו לו, ומשני, אי מהתם ה"א בנפשיה, אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא קמ"ל, ואי נימא דבמאבד עצמו לדעת מוזהר על 'לא תעמוד על דם רעך', למה לא משני בפשוטו טפי דמשו"ה צריך קרא דלא תעמוד על דם רעך דכולל נמי מאבד עצמו לדעת, דבאבידת גופו אינו נכלל, אלא ע"כ דמיפטר אף מזה.

אכן יש שחלקו על זה, ונקטו דאף המאבד עצמו לדעת יש בו חיוב הצלה, דבספר כלי חמדה (פרשת תצא אות ו') הביא מתשובת מהר"מ מרוטנבורג (ס' ל"ט) במי שהוא בסכנה ואומר אל תצילוני, שחייבין להצילו. דלכאורה הרי כה"ג לא גרע ממאבד עצמו לדעת וממכניס עצמו לסכנה בפשיעה, שהרי עומד וצועק אל תצילוני, ואפילו הכי פסק מהר"מ דחייבין להצילו.

ובביאור שיטתם נראה דס"ל דלא מבעיא דאיכא ללאו דלא תעמוד על דם רעך, אלא דאף העשה דהשבותו לו דמריבין מיניה השבת גופו זה נמי איכא, ואע"ג דבהשבת ממונו מיפטר באבידת מדעת, מ"מ באבידת גופו מיחייב. ובזה נדחה ראית המנח"ח מהגמ' בסנהדרין (עג, א), דגם מצד העשה דהשבותו לו מיחייב, ולא דמי לאבידת ממונו דמיפטר באבידת מדעת.

אין אדם בעלים על גופו

ובטעם הדבר כ' בכלי חמדה שם דאין לדמות גופו לממונו, דהאדם הוא בעה"ב על ממונו ויכול לעשות בו כל מה שירצה, אף לאבדו לדעת, אבל על גופו ונפשו, אין האדם בעלים לעשות בהם כרצונו. ויסוד לסברא זו מבואר כבר ברמב"ם בשני מקומות, (פ"א מהלכות רוצח ה"ד, ובפי"ח מהל' סנהדרין ה"ו) ועי"ש ברדב"ז.

ברכה על מצות תוכחה ושאר מצות בין אדם לחבירו

על מצוות שבין אדם לחבירו לא מברכים, ונאמר בזה כמה טעמים. ידועים הם דברי הר"י אבן פלאט, (שו"ת הרשב"א סי' יח, וספר אבודרהם ברכת המצות ומשפטיהם) שמצוה שתלוי בדעת אחרים לא מברכים. וכבר הארכנו שיש שהבינו הטעם משום חשש ברכה לבטלה, דאולי אחרי שיברך חבירו יתחרט ונמצא ברכתו לבטלה, וכן ראיתי בספר ורעך כמוך לבאר למה אין מברכים על מצות תוכחה, דשמא יברח החוטא. אבל כבר הוכחנו שאין זה כוונת הראשונים, אלא שמצוה שתלוי בדעת אחרים, ר"ל שאם האחרים לא ירצו אז אין כאן מצוה, כמו צדקה שאם העני אינו רוצה לקבל הכסף אין מצוה כלל, אז הוי חולשה בעצם המצוה ולכן לא מברכים. [וכן מבואר ממה שהביא בשו"ת הרשב"א ראייה מסוגיא דכתובות (מ, א) דאי אמרת לא בעינא ליכא לעשה כלל, (ולכן אין מצות 'ולא תהיה לאשה' דוחה לאו דממזר) שעשה שיכול להתבטל הוי כמבוטל, ואינו דוחה ל"ת.] וממצות תוכחה גופא יש להוכיח כדברינן, שהרי האבודרהם הוא המקור ליסוד הנ"ל שאין מברכין על מצוה שתלוי ביד אחרים, ולענין תוכחה כתב טעם אחר, וז"ל ועל הוכחת חבירו נמי לא מברך דהא אמרינן (ערכין טז, ב) תמה אני אם יש בדור הזה מי שראוי להוכיח ומי שמקבל תוכחה, ולא כתב משום חשש שיברח.

ברכה מחמת חיבה

ובספר או"ז (הלכות ברכת המוציא סימן קמ) כתב טעם אחר וז"ל זה הכלל שאני אומר בברכות כל מצוה שיש עתים למצותה כגון ציצית תפלין סוכה מזוזה מילה ק"ש פדיון הבן וכו', ברכת התורה כדאמר במנחות דכיון שקרא ק"ש שחרית וערבית קיים לא ימוש, מגילה והלל נר חנוכה סוכה שופר לולב מעקה ימים טובים ושבתות טבילה, וכל כיוצא בהם שיש זמן שחייב בהם ופעמים שאינו חייב בהן, הלכך כשמגיע זמן חיובם צריך לברך על עשייתם, **מחמת חיובם**, כדאמר' בירושלמי בריש כיצד מברכין מנין שכל מצות טעונת ברכה, רבא בר כהנא בשם ר' אלעזר ואתנה לך את לחות האבן התורה והמצות, הקיש המצות לתורה מה תורה טעונה ברכה אף מצות טעונת ברכות. אבל אותן מצות שלעולם חייב בהם ואין עתים להפטר מהם, כגון להאמין באלהינו וליראה אותו ולאהבה אותו ולשמוע בקולו ולדבקה בו וכו', ביקור חולים ותנחומי אבלים, נתינת צדקה, וקבורת מתים וכו', שאין להם פטור אין שייך לברך עליהם, כי לעולם חייב בהם ואין שייך בהם חיוב. וכתב בספר הנ"ל שגם מצות תוכחה בכלל. ואינו נראה לי, שחיוב תוכחה גם מוגבל, שרק אם רואה מי שחטא חייב להוכיחו, א"כ אינו דומה לשאר המצוות שהוזכר.